

A szem a Gyagy menti szókapcsolatokban

Az alább következő szólásokat, közmondásokat Gyagyban gyűjtöttem. E témával kapcsolatos szólás magyar nyelvterületen jóval több van, ezen a vidéken ezeket használják. Közlésük – a szólások jelentésével együtt – azt a célt szolgálja, hogy használatuk megfelelő esetben színesebbé tegye beszédünket, érzékletesebbé mondandónkat.

A népnyelvben, a Gyagy menti tájszólásban az irodalmi nyelvi alak (szem) helyett a szöm alakváltozatot használják általánosan (tárgyraggal: szömit), ugyanis a vidék az ő-ző nyelvjárás területéhez tartozik. A közölt anyagban, a könnyebb megértés kedvéért, az irodalmi nyelvi alakot használtam.

Szólások

- amit a szeme meglát, a keze nem hagyja – lopós, enyves kezű, tolvaj, hajlamos az eltulajdonításra
- hol a szeme, ott a keze is – ha valami olyat lát, veszi, viszi is el; tolvaj
  - egy szemnek két óra elég – nem kell feltétlenül átaludni az éjszakát, rövidebb éjjeli pihenés is elég az embernek
  - a szeme fénye – őt kedveli, félti a legjobban, a kiválasztottja, neki kedvez, kedveskedik
  - fölakadt a szeme – 1. nagyon meglepődött, elcsodálkozott 2. meghalt
  - jó szeme van – meglát, észrevesz apróságokat is
  - jó szeme van valamihez – ért hozzá
  - szeme pillantását is ismeri – nagyon jól ismeri: szokásait is
  - megeszi a szemével – 1. nagyon nézi, bámulja 2. kívánja, sóvárog valami, valaki után
  - csak a szeme kívánja – nem éhes már, csak a látvány tetszik, nem az étel
  - a szeme sarkából nézi – lopva oda-odanéz, figyelemmel követi, feltűnés nélkül figyel
  - (jól a) szeme közé néz – kérdőre vonja, számon kéri tőle
  - egyik szeme sír, a másik nevet – mesei formula: egyszerre örül meg búsul is
  - megakad a szeme valakin, valamin – 1. felfigyel rá, odafigyel rá 2. megtetszik neki
  - ragad le a szeme – nagyon fáradt, álmos
  - majd kiesik a szeme – nagyon néz, bámul valakit sóvárogva
  - az én szemem olyan kerek, ahányat lát, annyit szeret – tánczó, melyet bizonyos helyzetekben idéznek: csapodár, csalfa, könnyűvérű nőkre utalás
  - süljön ki a szeme! – szégyellje magát!
  - majd kisült a szeme – nagyon szégyellte magát, pironkodott
  - nincsen szemed? – nem látod, nem veszed észre?
  - a szemed világa! – enyhébb szitok: menj a csodába! dehogy is! nem úgy van! miket beszélsz!
  - mehet a szeme világába! – (durvaságként) elmehet, ill. tűnjön el, menjen el! (felszólításként: mönj a szömod világába!), ill. mehet, amerre, ahova akar vagy elküldik 2. semmi nélkül maradt, kismizmizték, nem kapta meg az ígért vagy a neki jogosan járó részt, juttatást, örökséget stb.
  - mehet, amerre a szeme lát – 1. elküldik, elmehet, mert nincs rá szükség, nem szívesen látják 2. kismizmizték, nem

kapta meg az ígért vagy a neki jogosan járó részt, juttatást, örökséget stb.

- mehet, amerre (a szemével) lát – 1. szélnek eresztik, mehet, amerre akar 2. cél nélkül
- kit látnak szemeim? – váratlan találkozás okozta csodálkozás kifejezése, eléggé teátrális hatással
- szemébe mondja – nyíltan, szemtől szembe megmondja (ellen)véleményét
- szeme közé vágja – szemére veti, felhánytorgatja, nyíltan megmondja
- szembe néz valamivel – vállalja a nehézséget, valaminek megoldását
- behunyja a szemét – szemet huny valami fölött; elnézi, úgy tesz, mintha nem venné észre
- mindent a szemnek, semmit a kéznek – hozzáérni, hozzányúlani nem szabad, csupán nézni szabad
- nem hisz a szemének – nem jön, hogy elhiggye, hihetetlennek tűnik, bár látja
- beköti a szemét – becsapja, elbolondítja, ill. eltitkol valamit előle csalfa módon
- majd kiszúrja a szemét – látnia kellene, észre kellene vennie, mégsem így van (tréfás vagy durva utalásként)
- kiszúrja a szemét valamivel – a járandóságánál, megérdemelt bérénel jóval kevesebbet ad, jogos fizetség helyett valami csekélységet juttat neki
- hogy a hollók vájják ki a szemét! – káromkodás
- kinyomta a szemét – belelépett az ürülékbe
- kinyomom a szemét! – fenyegetés
- kinyitja a szemét – rávezeti az igazságra, a valóságot megláttatja vele; felvilágosítja, tájékoztatja valami felől
- mereszi a szemét – nagyon néz, feltűnően bámul
- üti ki a szemét – ott van közelében, mellette, mégsem látja, nem veszi észre, pedig azt keresi
- még a szemét is kilopják – 1. úgy becsapják, kijátsszák, ahogy nem szégyellik 2. mindenét ellopják, mert gyámoltalan, vagy pedig igen bízik bennük
- szemére hányja – fölemlegeti, felhánytorgatja sérelmét
- le sem hunyja a szemét – 1. sokat dolgozik az említett időszakban 2. nem tud aludni, pihenni éjjel 3. örökdik, vigyáz valamire
- csak a szemét kell lehunyja – a halál torkában van, élőhalott
- lehunyta a szemét – meghalt
- legelteti a szemét valakin – gyönyörködve, kedvtelve nézi, bámulja, szemléli
- hol volt a szeme (hová tette a szemét)? – hogyan is nem vette észre, hogyan kerülhette el a figyelmét?
- szemet huny valami fölött – elnézi, nem szól érte (hibáért, vétségért)
- szemet szűr valami – 1. feltűnik, észreveszi a rendellenességet, hibát 2. gyanús előjelt tapasztal
- szemet vet valakire, valamire – 1. kinézi, kiválasztja magának 2. megtetszik
- szúrja a szemét – 1. feltűnik 2. rosszallja 3. irigykedik
- felnyársalja a szemével – dühösen néz rá
- nyitott szemmel jár – szemfüles, megjegyzi, amit lát 2. nem könnyű megtévesztetni, túljárni az eszén
- nem nézi jó szemmel – rosszallja, nincs kedve szerint, tiltja
- kicsalja a szemét – szemtelenül, gátlástalanul megcsalja, meglopja
- rossz szemmel nézi – nem ért egyet azzal, rosszallja, nem tetszik, nem kedvére való
- amit csak szeme-szája kíván – mindenféle finomságot

- szeme-szája eláll (a csodálkozástól) – nagyon csodálkozik
- szikrát szór/hány a szeme – nagyon mérges
- vasvilla szemekkel néz – szúrósan, rosszindulattal
- szemébe mer nézni akárkinek – nem hibás, nem vádolható
- megcsalja a szemét – keveset alszik
- ne csapjuk be a szemünket – aludjunk eleget
- kinéz a szeméből valami – valamilyen tulajdonsága látszik rajta
- szikrázik a szeme az éhségtől – nagyon éhes
- hogy nem sül ki a szeme? – hogy nem szégyelli magát?
- a szemedbe dicsér, s a hátad mögött gyaláz – kétszínű, hízelgő ember
- keresztbe áll a szeme – 1. kancsi 2. olyan ittas, hogy már nem lát, ahogyan kell 3. látszik rajta, hogy ittas
- kinyílt a szeme/csipája – 1. (pej) tapasztalttá lett, látja, tudja az összefüggéseket, eligazodik a dologban 2. elbizakodott, ön hitté lett, igen nagyra tartja magát
- nem lát a szemétől – nem figyel oda, figyelmetlen (nem látsz a szemedtől?)
- akinek szeme van, látja – nyilvánvaló, nagyon szembe-tűnő dolog, látvány, ami nem igényli a figyelem felhívását
- a két szép szeméért – az ő kedvéért, valakinek a kedvéért 2. anyagi viszonzás nélkül
- szálla a szemében – rossz szemmel nézi, nem kedveli, haragszik rá, keresi az alkalmat, hogy belekössön
- a szeme se áll jól – huncut, ravasz, ránézésre is látszik, hogy nem megbízható; kinézhető belőle a rossz, a gonoszság, csaltság; nőre: csalfa
- leesik a hályog a szeméről – tisztán lát, rájön a lényegre, amit eddig talán nem is sejtett

Szóláshasonlatok

- úgy félti, mind a szeme fényét – nagyon vigyáz rá, nagy gondja van rá
- olyan álmos, hogy koppan le a szeme – annyira álmos, hogy csukódik le a szeme
- úgy félti, mint a szeme világát – nagy gonddal törődik vele, félti
- úgy serénykedik/dolgozik, hogy nem győzi követni szemmel – (általában dicséretként, túlzásként hangzik el) olyan gyorsan, serényen dolgozik, alig lehet szemmel követni
- jár a szeme, mind a menyétnek – mohón szemrevételez, éberen és kíváncsian figyel minden irányban
- akkora szemeket meresztett/vetett, mind a kujukom – nagyon (el)csodálkozott, meglepődött
- jár a szeme, mint az asztalfiók – jól körülnéz ott is, amihez nincs köze, nagyon kíváncsi
- olyan a szeme, mint a sasnak – éles szemű, jó megfigyelő, bármit észrevesz
- jár a szeme, mint a gyíknak – 1. jól körülnéz, mindenre kiterjed a figyelme 2. szemfüles, jól megfigyel mindent, kíváncsian
- olyan éhes, hogy kopog a szeme – nagyon éhes
- annyi sincs, amit a szemébe cseppentsen – egy icike-picike sincsen
- úgy ügyel rá, mint a szeme világára – nagy gonddal kell törődni vele (anyagi javak, tárgyak, gyerek)
- kinyílt a szeme, mind a macskának – rájött, észrevette
- akkora szeme van, mind egy malomkerék – nagy szemű

- úgy nézi, hogy majd felfalja a szemeivel – nagyon bámulja, sóvárogva nézi; úgy nézi, hogy nyilvánvaló abból, mennyire tetszik neki

Közmondások

- Más szemében a szálkát meglátja/észreveszi, a magáéban a gerendát nem (látja) – másban hibát kap, épp olyant, amiben ő vétkesebb, illetve saját magát más mércével méri, mint másokat
- Gazda szeme hizlalja a jószágot – csak akkor megy jól a gazdaság, ha a gazda felülvigyáz, nyomon követ mindent
- Vak tyúk is talál szemet – véletlenül is ráhibázhat valaki a dologra; akinek sejtelmé sincsen a dolgok állásáról, az is rá-tapinthat a lényegre, ill. próba szerencse alapon is sikerülhet a feltett szándék
- Holló a hollónak nem vájja ki a szemit – a hasonzorúiek, főként a rosszak nem bántják egymást
- A mezőnek szeme, az erdőnek füle van – erdőn-mezőn mindent láthatnak, hallhatnak mások
- Szemesnek áll a világ – az élelmes könnyebben boldogul
- Szemet szemért, fogat fogért – az okozott kárért hasonló mértékkel fizessen (bibliai törvény)
- Több szem többet lát – ahol többen tanácskoznak, többen vannak, eredményesebbek, több tanács elhangzik, több szempont érvényesülhet
- A szem a lélek tükre – a szemről lehet látni, ki milyen természetű, indulatú ember

Mondókák

Szembe, babám, ha szeretsz,
hanem pedig elmehetsz!
Akkor mondják, amikor férfi nővel szembe kerül, úgy ülnek

Ádám, Éva,
két szöm szilva,
ezt a falást békapom!
Etetgető. Kisgyerek – főként rossz étkü – etetgetésénél mesével, vagy ilyenszerű mondókával terelik el a figyelmet, közben egy-egy falatot ismét a szájába adnak.

Tátsd ki szádot, hum bé szömöd (Tátsd ki szádat, hunyd bé szemed!)

Tréfás mondóka, amikor kisgyereket valami finom falattal akarnak meglepni. Gyerekek egymásnak is mondják, amikor meglepetést akarnak szerezni társuknak. Ugyanez a mondóka hangzik el, amikor az elnyílt gyermekláncfű bóbítóját dugják a meglepetést váró szájába.

Tente, baba, tente,
itt van már az este,
aludj, aludj, kicsi baba,
a szemedet hunyd be.
Álmodjál rózsával,
rózsa bimbójával,
az angyalok rengó-ringó
aranyhintójával.
(Altató)

P. Buzogány Árpád